

ОСОБЛИВОСТІ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

У статті досліджено проблеми валютного регулювання в Україні. Надана характеристика заходів Національного банку України у сфері проведення валютних операцій. Розроблено й запропоновано рекомендації щодо переходу України від жорсткого валютного регулювання до поступової та збалансованої лібералізації валютних відносин.

The article examines the problems of currency regulation in Ukraine. There are described activities of the National Bank of Ukraine in the sphere of currency transactions. There are designed and proposed recommendations Ukraine's transition from hard currency regulation to gradual liberalization balanced exchange relations.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Валютно-фінансові відносини є складовою економіки окремих країн та світового співтовариства в цілому. Тісні економічні зв'язки між країнами мають як негативний, так і позитивний вплив на стан світової та національної валютних систем.

Саме механізми валютного регулювання забезпечують стабільність валютних відносин в окремій державі й у світі, захищають національні валютні системи від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх чинників, стимулюють розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, сприяють вирішенню економічних проблем держави.

В умовах подолання негативних наслідків фінансово-економічної кризи виникає необхідність вирішення проблем пошуку й впровадження таких механізмів валютного регулювання й валютного контролю, які були б найбільш адекватними сучасному етапу розвитку української економіки. Зазначене визначає актуальність дослідження, запропонованого у статті.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Критичний аналіз економічної літератури дозволяє дійти висновку, що в сучасних науковців відсутня єдина думка щодо визначення суті валютного регулювання.

Зазначимо, що дослідженню поняття «валютне регулювання» присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Так, В. Романишин та Ю. Уманців розглядають валютне регулювання як сукупність нормативних документів, установлених відповідними державними органами у законодавчому чи адміністративному порядку, які встановлюють порядок проведення валютних операцій, міжнародних розрахунків, операцій з готівковою іноземною валютою, що здійснюються в межах держави, з метою підтримання стабільності курсу національної грошової одиниці, достатнього рівня валютних резервів і збалансованості міжнародних платежів [1, с.53].

О. Дзюблюк вважає, що валютне регулювання – це діяльність держави, що передбачає проведення законодавчих та організаційних заходів в особі уповноважених нею органів, які визначають порядок здійснення операцій з валютними цінностями на території країни [2, с.40].

Російський учений Р. Гринберг визначає сутність валютного регулювання як державне регламентування порядку зовнішніх розрахунків, операцій з валютою, золотом [3, с.8].

Отже, основний підхід науковців до визначення цієї категорії полягає в розумінні валютного регулювання, перш за все, як напрямку регуляторної діяльності держави.

Доцільно зазначити, що в українському законодавстві немає чіткого тлумачення цієї економічної категорії, тому в Декреті Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» № 15-93 від 19 лютого 1993 року взагалі відсутнє визначення валютного регулювання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз світового досвіду здійснення процесів валютного регулювання дозволяє автору виділити чотири моделі валютного регулювання, що реалізують країни на різних етапах економічного розвитку залежно від поточних цілей економічної політики: валютна монополія держави, тверде валютне регулювання, помірно-ліберальна модель, ліберальна модель.

Але в Україні не існує загальновизнаної моделі валютного регулювання, що забезпечувала б підтримку й посилення макроекономічної стабільності, зниження уразливості економіки до коливань на світових фінансових ринках, стабільність національної грошової системи та її захищеність від зовнішніх шоків.

Постановка завдання. У наукових напрацюваннях вітчизняних та зарубіжних вчених відображено проблеми валютної політики в умовах глобалізації світової економіки, проаналізовано вплив розвитку валютних відносин на економіку країни. Проте проблеми вивчення валютного регулювання і валютного контролю досить рідко розглядаються в економічній літературі. На думку автора, більш глибокого дослідження потребує роль центрального банку у забезпеченні ефективності функціонування валютної системи, її стійкості в кризових умовах, а також необхідність створення та функціонування механізму валютного регулювання в умовах формування ринкової економіки.

Метою статті є визначення суті валютного регулювання та його інструментів, їх специфіки в сучасних умовах, виявлення особливостей побудови сучасної моделі валютного регулювання, оцінка можливостей переходу України до ліберальної моделі валютного регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Критичний аналіз теоретичних підходів щодо визначення поняття «валютне регулювання» дозволив сформулювати такі основні положення в розумінні валютного регулювання:

- по-перше, у широкому розумінні, – валютне регулювання розглядається як система, державна діяльність, що спрямована на забезпечення стабільності певних економічних процесів;
- по-друге, у вузькому розумінні, – валютне регулювання визначається як метод, інструмент, засіб забезпечення державного регулювання валютних відносин.

На думку автора, валютне регулювання – це комплекс заходів та інструментів регуляторного характеру, що використовуються державою для забезпечення контролю валютних операцій, міжнародних розрахунків, правил володіння, користування та розпорядження валютними цінностями, з метою дотримання стабільності національної грошової одиниці, збалансованості платіжного балансу країни, формування і розвитку валютних відносин.

Зазначимо, що розрізняють дві форми валютного регулювання: прямої і опосередкованої (непрямої) дії. До інструментів прямої дії варто віднести валютні інтервенції, валютні обмеження, регулювання рівня конвертованості валюти та режиму валютного курсу. Інструменти непрямої дії представлені диверсифікацією валютних резервів, регулюванням сальдо платіжного балансу.

Необхідно відмітити, що співвідношення цих інструментів формує ту чи іншу модель валютного регулювання (табл. 1).

Аналіз світового досвіду здійснення процесів регулювання валютних відносин і періодизація їх розвитку дозволяє виділити чотири моделі валютного регулювання, що реалізують країни на різних етапах економічного розвитку, залежно від поточних цілей економічної політики: валютна монополія держави, жорстке валютне регулювання, помірно-ліберальна й ліберальна моделі валютного регулювання.

Характеристика моделей валютного регулювання

Критерії формування моделі	Валютна монополія держави	Жорстке валютне регулювання	Помірно-ліберальна модель	Ліберальна модель
Передумови застосування моделі	Автократична економіка, державна монополія зовнішньої торгівлі	Серйозні валютно-фінансові проблеми в економіці, валютна криза	Стабілізація економіки після серйозних валютно-фінансових потрясінь	Стабільна макроекономічна ситуація, економічне зростання, розвинена фінансова система,
Мета валютного регулювання	1. Захист економіки від несприятливих впливів ззовні. 2. Концентрація валютних цінностей у держави. 3. Забезпечення розподілу іноземної валюти відповідно до пріоритетів економічної політики держави. 4. Планування й регулювання платіжного балансу.	1. Подолання валютної кризи й забезпечення стабілізації валютно-фінансового становища країни. 2. Відновлення платоспроможності й кредитоспроможності країни; 3. Протидія спекулятивному переміщенню капіталу; 4. Концентрація валютних цінностей у держави для рішення поточних проблем економіки.	1. Лібералізація порядку здійснення валютних операцій. 2. Забезпечення економічно обґрунтованого й обмеження спекулятивного переміщення капіталу між галузями та країнами. 3. Досягнення повної конвертованості національної валюти. 4. Підтримка рівноваги платіжного балансу країни.	1. Підтримка стабільності національної валюти. 2. Підтримка рівноваги платіжного балансу країни. 3. Підвищення інвестиційної привабливості національної економіки. 4. Протидія легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.
Принцип проведення операцій з валютою	Заборонний	Дозвільний	Повідомний	Повідомний
Інструменти валютного регулювання	Адміністративно-правові інструменти валютного регулювання	Домінування адміністративно-правових інструментів валютного регулювання	Пріоритет економічних інструментів при збереженні ряду адміністративно-правових	Домінування економічних інструментів валютного регулювання
Порядок здійснення поточних та капітальних операцій з валютою	Виключне право держави на здійснення всіх операцій з іноземною валютою	Наявність великої кількості валютних обмежень на здійснення поточних та капітальних операцій	Відсутність обмежень на поточні валютні операції; збереження низки валютних обмежень на операції з капіталом	Відсутність валютних обмежень на здійснення валютних операцій
Ступень конвертованості національної валюти	Замкнута, неконвертована валюта	Частково (обмежено) конвертована валюта	Частково (обмежено) конвертована, зовнішня або внутрішня конвертованість	Повністю конвертована

Аналіз світового досвіду здійснення процесів регулювання валютних відносин і періодизація їх розвитку дозволяє виділити чотири моделі валютного регулювання, що реалізують країни на різних етапах економічного розвитку, залежно від поточних цілей економічної політики: валютна монополія держави, жорстке валютне регулювання, помірнo-ліберальна й ліберальна моделі валютного регулювання. Наприклад, валютна монополія держави, як модель валютного регулювання, використовувалася в плановій економіці СРСР. У цій моделі держава мала виключне право на здійснення всіх операцій з іноземною валютою, концентруючи в своїх руках всі валютні цінності.

Ліберальна модель валютного регулювання використовується більшістю розвинутих країнами Західної Європи та Північної Америка в період економічного зростання. У цих країнах перехід від переважного застосування адміністративно-правових інструментів регулювання до домінування ринкових заходів, властивих ліберальній моделі валютного регулювання, відбувався поступово, протягом другої половини ХХ сторіччя.

Варто зазначити, що проблеми пошуку нових та удосконалення існуючих методів та інструментів валютного регулювання вирішує і наша держава. В Україні помірнo-ліберальна модель валютного регулювання використовувалась до вересня 2008 року – в період економічного піднесення, притоку іноземного капіталу, позитивного сальдо платіжного балансу, стабільного зростання золотовалютних резервів.

Зазначимо, що наприкінці 2008 р., у період розгортання світової фінансової кризи, відбулося стрімке знецінення української валюти, погіршення стану платіжного балансу, зростання валютних спекуляцій, активний відтік капіталу за межі держави. За таких умов, регулятор змушений був проводити політику жорстких валютних обмежень у вигляді заборон, ліцензування на здійснення поточних та капітальних операцій (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика заходів НБУ в сфері проведення валютних операцій за період 2008–2009 років

Період	Вид операції	Заходи НБУ	Мета заходів	Нормативні документи НБУ
2008–2009 рр.	Експортно-імпортні операції	Встановлення термінів розрахунків за зовнішньo-торгівельними операціями протягом 90 днів	Запобігання відтоку валюти за межі країни	Закон України «Про внесення змін у деякі закони України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи» № 1533-VI від 23.06.2009 р.
	Операції, пов'язані з рухом капіталу	1. Заборона на дострокове погашення кредитів від нерезидентів. 2. Жорсткий режим зарахування іноземних інвестицій на інвестиційні рахунки, обов'язкова реєстрація інвестицій, які надійшли до 01.11.2011 р.	Запобігання відтоку валюти за межі країни	Постанова НБУ № 319 від 11.10.2008 р., Закон України «Про внесення змін у деякі закони України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи» № 1533-VI від 23.06.2009 р.
	Валютні операції на МВРУ	1. Заборона на здійснення операцій «форвард» і «спот» на МВРУ. 2. Дозвіл на здійснення операцій купівлі однієї іноземної валюти за іншу винятково за умови, що обидві валюти є іноземними валютами однієї групи Класифікатора	Запобігання проведенню спекулятивних валютних операцій	Постанова НБУ № 319 від 11.10.2008 р. «Про додаткові заходи щодо діяльності банків» (втратила чинність на підставі Постанови № 413 від 04.12.2008 р.)

Таке посилення адміністративних заходів в Україні свідчить про перехід від помірної ліберальної моделі до жорсткого валютного регулювання. Необхідно відмітити, що посилення валютних обмежень покращило ситуацію на міжбанківському валютному ринку України й стабілізувало курс гривні.

За таких умов, уже в 2010–2011 рр. НБУ надавав пріоритет економічним інструментам при збереженні низки адміністративно-правових заходів, що свідчить про спроби центрального банку повернутися до помірної ліберальної моделі валютного регулювання (табл. 3).

Таблиця 3

Характеристика заходів НБУ в сфері проведення валютних операцій за період 2010–2011 рр.

Період	Вид операції	Заходи НБУ	Мета заходів	Нормативні документи НБУ
2010–2011 рр.	Експортно-імпортні операції	Подовження термінів розрахунків за зовнішньоторговельними операціями з 90 днів до 180 днів	Стимулювання зовнішньоторгівельної діяльності	Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки літакобудівної промисловості в Україні» № 1814-VI від 20.01.2010 р.
	Операції, пов'язані з рухом капіталу	1. Дозвіл на дострокове погашення кредитів від нерезидентів 2. Пом'якшення режиму зарахування іноземних інвестицій на рахунки суб'єктів господарювання	Покращення інвестиційного клімату	Закон України «Про внесення змін у деякі закони України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи» № 1533-VI від 23.06.2009 р.
	Валютні операції на МВРУ	Дозвіл на здійснення форвардних операцій зі своїми клієнтами, а також проведення операцій на умовах «своп»	Забезпечення гнучкості процесу курсоутворення	Постанова НБУ № 111 від 13.04.2011 р. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України

Цей період характеризується послабленням валютних обмежень у сфері проведення експортно-імпортних операцій, операцій з купівлі-продажу валюти на міжбанківському валютному ринку України, ввозу-вивозу іноземного капіталу, що підтверджується даними табл. 3.

Реалізація заходів помірної ліберальної моделі валютного регулювання в період 2010–2011 рр. сприяла активізації зовнішньої торгівлі, міжнародних розрахунків, іноземних інвестицій та кредитування нерезидентами вітчизняних суб'єктів господарювання.

Однак 2012 рік характеризується нестабільністю на світових товарних і валютно-фінансових ринках, погіршенням макроекономічних показників всередині держави. Важке економічне положення обумовлене негативним сальдо платіжного балансу за рахунок поточних операцій, відсутністю фінансової підтримки з боку МВФ, високими цінами на газ, розрахунки за який здійснюються в дол. США. Наслідками такої ситуації стало різке скорочення обсягів золотовалютних резервів на суму 7249 млн. дол. США, що в найближчий перспективі може призвести до стрімкого знецінення гривні.

За таких умов, НБУ був змушений повернутися до моделі жорсткого валютного регулювання з переважним використанням адміністративно-правових методів: введення 50% обов'язкового продажу на міжбанківському валютному ринку України експортної виручки

юридичних осіб, а також 100% обов'язкового продажу надходжень із-за кордону в іноземній валюті на користь фізичних осіб у сумі, що дорівнює або перевищує в еквіваленті 150 тис. гривень на місяць, скорочення термінів розрахунків за експортно-імпортними операціями з 180 календарних днів до 90 днів. Зазначені заходи, з одного боку, сприятимуть зростанню золотовалютних резервів, а з іншого – призведуть до значної емісії гривні, унаслідок чого можуть посилитись інфляційні ризики та небезпека порушення фінансової стабільності.

Варто зазначити, що проведений аналіз свідчить про велику кількість непрозорих обмежень та заборон в сфері проведення операцій з валютними цінностями. Наприклад, в Декреті Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» № 15-93 від 19 лютого 1993 року не тільки відсутнє визначення валютного регулювання, але й міститься нечіткий перелік операцій з валютними цінностями, що потребують ліцензії Національного банку України. Така ситуація ще більше гальмує розвиток валютних відносин в державі, ускладнює зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів господарювання, знижує привабливість українських об'єктів інвестування для іноземців.

Виходячи з цього, автор погоджується з думкою О. Береславської, яка запропонувала всі операції з капіталом та фінансові операції, а також операції на внутрішньому валютному ринку класифікувати за чотирма категоріями: 1) операції, які потребують отримання дозволу – ліцензії Національного банку України; 2) операції, які потребують реєстрації; 3) операції, які потребують повідомлення про проведену валютну трансакцію; 4) операції, які не потребують отримання ліцензії на її здійснення, реєстрації або надання інформації у відповідні органи [5, с.57].

Висновки і перспективи подальших розробок. Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що лише за умови досягнення зваженої і стійкої макроекономічної ситуації можливий перехід до ліберальної моделі валютного регулювання України, а починати необхідно з реформування відповідного законодавства, а саме: прийняття нового закону про валютне регулювання і валютний контроль.

Новий закон повинен прийняти за основу лібералізацію механізму валютного регулювання в частині скорочення обмежень на проведення операцій з валютними цінностями, тому необхідно чітко розділити їх за такими критеріями:

- операції, що не потребують наявності індивідуальної ліцензії та реєстрації центрального банку;
- операції, що потребують індивідуальної ліцензії;
- операції, що потребують реєстрації.

Перелічені заходи сприятимуть покращенню інвестиційного клімату всередині держави, підвищенню прозорості проведення експортно-імпортних та капітальних операцій, зацікавленості суб'єктів господарювання в розширенні зовнішньоекономічної діяльності.

Список використаної літератури

1. Романишин В. Центральний банк і грошово-кредитна політика: [навч. посіб.] / В. Романишин, Ю. Уманців. – К.: Атіка, 2005. – 396 с.
2. Дзюблук О. В. Валютна політика: [підруч.] / О. В. Дзюблук. – К.: Знання, 2007. – 422 с.
3. Гринберг Р. С. Рациональное поведение государства / Р. С. Гринберг. – М.: ИСЭ Пресс, 2003. – 12 с.
4. Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» № 15-93 від 19.02.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/15-93>.
5. Береславська О. І. Роль Національного банку України у підвищенні ефективності валютної політики / О. І. Береславська // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 1. – С. 48–58.

Прийнято до друку 15.03.2013